

AKTUAR MOLIYA VA BUXGALTERIYA HISOBI ILMIY JURNALI

Vol. 4 Issue 04 | pp. 546-550 | ISSN: 2181-1865

Available online <https://finance.tsue.uz/index.php/afa>

МУАММОЛИ КРЕДИТЛАРНИНГ БАРТАРАФ ЭТИШ ЙЎЛЛАРИ

И.Сайфиддинов

Тошкент давлат иқтисодиёт университети доценти, и.ф.н.

Аннотация: Мақолада тўлов интизомини мустаҳкамлаш масалалари кўриб чиқилган ва тадқиқ этилган. Тўловсизлик билан боғлиқ бўлган муаммолар аниқланган ва уларни ҳал этиш йўллари ишлаб чиқилган. Тадқиқот натижалари асосида мамлакатда тўлов интизомини мустаҳкамлашга йўналтирилган илмий асосланган таклиф ва тавсиялар шакллантирилган.

Калит сўзлар: Тўлов, тўлов айланмаси, тўловсизлик, тўлов интизومي, макроиқтисодий барқарорлик, монетизация коэффициенти, ЯИМ (ялпи ички маҳсулот), пул массаси, пул агрегати (M_2), пул оқими, инвестиция, тижорат банки, кредит фоизи, дебиторлик қарзлари, кредиторлик қарзлари, реструктуризация.

Макроиқтисодий барқарорликни мустаҳкамлаш ва юқори иқтисодий ўсиш суръатларини сақлаб қолиш, миллий иқтисодиётнинг рақобатбардошлигини ошириш, инвестициявий муҳитни яхшилаш учун дастлаб тўловсизликларга барҳам бериш ва тўлов интизомини мустаҳкамлаш мамлакатимиз тўлов айланмасидаги аҳволни яхшилашнинг асосий йўналиши сифатида эътироф этилмоғи лозим. Чунки, энг аввало, тўловсизликларга барҳам бермасдан ва тўлов интизомини мустаҳкамламасдан туриб, иқтисодиётни барқарор ривожланиши шароитида тўлов айланмасидаги ҳақиқий аҳволни яхшилаб бўлмайди.

Иқтисодиётни барқарор ривожланиши шароитида тўловсизликлар, кўп жиҳатдан, бир қанча ишлаб чиқаришларнинг самарасизлиги туфайли вужудга келганлиги учун иқтисодиётнинг реал секторидаги вазиятни принципиаль яхшилашнинг шартларидан бири ундаги таркибий ўзгаришларни амалга ошириш бўлиб, бунинг натижасида талабга эга бўлмаган маҳсулот ва бозорий келажакка эга бўлмаган корхона бозордан чиқиб кетиши лозим. Одатда, бозорий келажакка эга бўлмаган корхоналар тўловсизликлар занжирида бошланувчи ҳисобланади ёки улар ўз маҳсулотларининг баҳоларини ошириб, истеъмолчиларда моддий харажатлар қўшимча ўсишининг омили бўлиб хизмат қилади.

Тўлов айланмасига хос бўлган муаммолардан бири бу тўловсизликлар муаммоси эканлиги кўриниб турибди. Шу муносабат билан таъкидлаш лозимки, мамлакатимизда иқтисодий ислохотларни муваффақиятли амалга оширилиши иқтисодиётнинг реал секторига эътиборни кучайтиришнинг зарур эканлигини яна бир бор кўрсатапти. Айни вақтда “банк - корхона”нинг ўзаро таъсирчанлигини фаоллаштиришда бир неча

омиллар тўсиқ ролини ўйнамоқда. Хусусан, тижорат банки учун кредит фоизининг юқори даражада эканлиги, кўп жиҳатдан, доимий бўлиб қолаётган тўловсизликлар билан белгиланмоқда.

Банкдан кредит олган корхона, қиёсий жиҳатдан барқарор молиявий аҳволга эга бўлса-да, ўзининг интизомсиз ҳамкорлари туфайли тўловсизликлар занжирига тортилиб қолиши ва бунинг натижасида эса, банкка кредитни қайтариш ва унга фоиз тўлаш имконига эга бўлмасдан қолиши мумкин.

Тўлов айланмасининг муаммолари, энг аввало, уни амалга ошириш ҳозирги амалиётининг замонавий бозор иқтисодиёти талабларига етарли даражада жавоб бераолмаётганлиги билан белгиланишини кўрсатди ва уларнинг, асосан, қуйидагилардан иборат эканлигини аниқлаш имконини берди:

- тўлов айланмасининг етарли даражада барқарорлик касб этмаётганлиги;
- тўлов нисбатларининг бузилишига йўл қўйилаётганлиги;
- тўловларнинг иқтисодий асосларидан чекиниш ҳолларининг содир бўлаётганлиги;
- тўловсизликларнинг даражаси, айрим саналарда, юқори кўринишга эга бўлаётганлиги;
- амалиётда тўлов айланмасининг ролига етарли даражада баҳо берилмаётганлиги;
- тўлов айланмаси корхона ва ташкилотларни кредитлашнинг асосий субъекти сифатида фойдаланилмаётганлиги оқибатида тижорат банкларининг кредит рисклари, кўп жиҳатдан, ана шунга боғлиқ бўлиб қолаётганлиги;
- тўловсизликнинг асосий сабабларини ва хўжаликдаги эскириб қолган муддати ўтган кредиторлик қарзларининг реструктуризация қилиш масалаларини аниқлаш ўзининг ечимини талаб қилаётганлиги;
- мамлакатимизда монетизация коэффициентининг амалдаги даражасини халқаро амалиётда қабул қилинган андозавий даражага (камида 40%) нисбатан сезиларли даражада паст эканлиги.

Корхоналар каттагина қисмининг тўловга қобилсизлиги шароитида иқтисодиёт реал секторини кредитлашни фаоллаштириш вазифаси бошқа бир муҳим вазифа, яъни банк тизими ўзининг молиявий барқарорлигини сақлаб қолиш вазифаси билан зиддиятлашади. Шунинг учун ҳам ҳозирги шароитда иқтисодиёт реал ва молиявий секторларининг ўзаро таъсирчанлигини қайта тиклаш ва кучайтиришга қаратилган ислохотларнинг умумий йўналиши нуқтаи-назаридан тўлов айланмасининг энг муҳим муаммоси сифатида тўловсизликлар муаммосининг шу жараёнга тўсқинлик қилувчи асосий омил сифатида қаралиши, бизнинг фикримизча, жуда асосли бўлиб, у ўзига хос долзарблик касб этади.

Юқорида таъкидлаганмиздек, тижорат банклари кредит қўйилмалари ҳажмининг ўсиш тенденцияси миллий иқтисодиётнинг пул билан таъминланганлик даражасининг аҳоли ва хўжалик юритувчи субъектларнинг тўлов қобилиятининг ортишига олиб келади. Бироқ мамлакатимизда монетизация коэффициенти даражасининг нисбатан паст эканлиги кузатиламоқда. Бу эса, ўз навбатида,

корхоналар ўртасидаги дебитор-кредитор қарздорлик муаммосини чуқурлаштиради.

Юқоридаги тартибга риоя қилган ҳолда мамлакатимизда монетизация коэффицентининг мавжуд даражасига қиёсий баҳо бериб ўтамыз, (1-жадвалга қаранг).

1-жадвал

Ўзбекистон Республикасида
монетизация кўрсаткичларининг динамикаси¹

01.01.2022

	Йиллар	ЯИМ (трлн. сўм)	Пул массаси М ₂ (трлн. сўм)	Монетизаци я Коэффицие нти
1.	2016	210,2	40,6	19,3
2.	2017	242,5	50,3	20,7
3.	2018	302,5	70,8	23,4
4.	2019	407,5	80,2	19,7
5.	2020	537,8	91,3	17,0
6.	2021	580,2	107,6	18,5
7.	2022	734,6	140,2	19,1

Маълумотлардан кўришиб турибдики, мамлакатимизда монетизация кўрсаткичлари динамикаси 2016-2022 йилларда бир тенденцияга эга эмас. Бу ҳолат, биринчидан, монетизация коэффицентининг паст эканлиги иқтисодиётда ўзаро тўловсизлик муаммосини чуқурлаштиради, иккинчидан, хўжалик юритувчи субъектларининг пул оқимини заифлаштиради, учинчидан, тўлов қобилиятини рағбатлантиришга тўсқинлик қилади ва пулнинг айланиш тезлигига нисбатан салбий таъсирни юзага келтиради.

Бизга маълумки, тўловсизлик муаммоси 2019 йилининг 1 октябрида 93 трлн. сўмни ташкил этган, корхоналар ўртасида дебиторлик қарзлари ўтган йилга нисбатан 16,5 мартага ошди. Чунки ҳозирги пайтда бу дебиторлик қарзларини тўлаш учун иқтисодиётимиз етарли даражада пул билан таъминланмаган, бу ҳолатни юқоридаги жадвал маълумотларидан ҳам кўришимиз мумкин.

2021 йилнинг якунлари бўйича Республикаимиз иқтисодиётини пул билан таъминланганлиги даражаси 19,1 %ни ташкил этган. Ҳол буки, Жаҳон банки экспертларининг фикрига кўра агар монетизация коэффиценти 40%дан паст бўлса бу иқтисодиётда тўловсизлик муаммосини ҳал қилиб бўлмайди. Биз ҳозирги кунда биринчи навбатда тўловсизлик муаммосини ҳал қилишимиз лозим. Иккинчидан кредитларнинг фоиз ставкасини пасайтиришимиз лозим. Ҳозирги кунда иқтисодиётни пул билан таъминлайдиган икки канал ҳам ёпиғлигича қолмоқда, биринчидан кредитларнинг фоиз ставкаси жуда юқоридир, иккинчидан ана шу кредитларнинг қимматлашуви кредит олувчининг рентабеллигидан юқоридир,

¹ *ЯИМ-Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика Қўмитаси маълумотлари асосида тузилди-www.stat.uz.

⁶ *Пул массаси М₂ - Ўзбекистон Республикаси Марказий банки маълумотлари асосида тузилди- www.cbu.uz.

бизга маълумки, агар кредитлар фоиз ставкаси корхоналарнинг рентабеллигидан юқори бўлса, кредитлар ўз вақтида қайтмаслиги муаммоси келиб чиқади ва тижорат банклари кредит портфели таркибида муаммоли кредитлар салмоғининг ошишига олиб келади.

Мамлакатимизда кредитлаш амалиётини тез суръатларда кенгайтираётган банкларда тўлов қобилияти пасайиб, муаммоли кредитлар ҳажми ортмоқда. Шу сабабли, банклар кредитлар ўсишида жуда ҳам эҳтиёт бўлишлари кераклиги бу келажакдаги банк фаолиятига таҳдид солиши мумкинлиги билан изоҳланади. Бундан ташқари, банклар банк капиталининг етарлилиги коэффициентини сақлаб қолиш, банк тизимининг Базель талабларини бажариш борасидаги кўрсатмаларга мувофиқ равишда фаол ўсиб боровчи кредитлаш сифатида кўриб чиқишлари керак бўлади.

Мамлакатимизда пандемия даврида аҳоли ва тадбиркорлик субъектларини молиявий қўллаб-қувватлаш мақсадида бир қатор имтиёзлар жорий этилди. Ушбу имтиёзларнинг айримлари тижорат банкларида муаммоли кредитлар ҳажмини ортишига сабаб бўлмоқда.

Банкларда муаммоли кредитлар салмоғининг ортиб бориши банкларнинг ликвидлилик кўрсаткичларига салбий таъсир қилиши, банкларнинг ўз мажбуриятларини тўлиқ ва ўз вақтида бажаришларида турли хил муаммоларни юзага келтириши мумкин.

Таҳлил маълумотларига асосланиб, кредит портфелидаги мавжуд муаммоли кредитларни соғломлаштиришда қуйидаги ҳолатларга эътибор қаратилиши лозим бўлади:

- Қайтарилмаётган кредитлар муаммосининг долзарблиги ҳамда кенг қўламлилигини инобатга олган ҳолда кредитни реструктуризация қилиш;

- Мижознинг кредит олишни хоҳлаши ёки хоҳламаслигидан қатъий назар банклар томонидан ҳар бир миждозининг ички рейтингини аниқлаш ва белгилаш тартибининг ишлаб чиқиши муаммоли кредитларни юзага келтирувчи рискларни камайтириш имконини яратади;

- Кредит ажратилиш босқичида Кредит ахборот таҳлилий маркази (КАТМ) маълумотларига таянган ҳолда қарорлар қабул қилиш, яъни салбий кредит тарихига эга бўлган истеъмолчиларга кредит ажратмаслик.

Бизнингча, иқтисодий тараққиётнинг янги босқичида тижорат банкларининг молиявий хавфсизлигини таъминлашда тижорат банкларининг кредит портфелини сифатини таъминлаш билан боғлиқ бўлган долзарб муаммоларни ҳал қилиш мақсадга мувофиқдир, бу борада мазкур тадбирларни амалга ошириш зарурияти пайдо бўлмоқда:

1. Муаммоли кредитларнинг брутто кредитлар ҳажмидаги салмоғининг паст ва барқарор даражасини таъминлаш учун, биринчидан, муаммоли кредитларнинг кўп омили молиявий таҳлилининг сифатини ошириш лозим; иккинчидан, муаммоли кредитлар суммасининг ўсиш суръатини брутто кредитларнинг ўсиш суръатидан юқори бўлишига йўл қўймаслик керак; учинчидан, тижорат банкларида кредит портфелининг диверсификация даражасини кредитларнинг тармоқ хусусиятига

кўра диверсификация қилиш бўйича халқаро банк амалиётида умумқабул қилинган чегаравий даражада (25 %) бўлишини таъминлаш зарур.

2. Кредитлардан кўриладиган зарарларни қоплашга мўлжалланган захира ажратмалари кўрсаткичининг амалдаги даражасини унинг меъёрий даражасида бўлишини таъминлаш учун кредит рискинни баҳолаш ва бошқариш борасидаги илғор хориж тажрибасини мамлакат банклари амалиётига тўлақонли жорий этиш вазифасини ҳал қилиш йўли билан таснифланган кредитлар таркибини яхшилаш лозим.

Адабиётлар рўйхати.

1. 2020 - 2025 йилларга мўлжалланган Ўзбекистон Республикасининг банк тизимини ислоҳ қилиш стратегияси тўғрисидаги Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 12 майдаги ПФ-5992-сон Фармони.
2. Мирзиёев Ш.М. Миллий тикланишдан – миллий юксалиш сари. 4-жилд. – Т.: “Ўзбекистон”, 2020. – 400 б.
3. Мирзиёев Ш.М. Янги Ўзбекистон стратегияси. – Тошкент: “O‘zbekiston” нашриёти, 2021. 464 бет.
4. Шавкат Мирзиёев. Танқидий таҳлил, қаттиқ тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик – ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қоидаси бўлиши керак.-Т: Ўзбекистон, 2017.
5. Березина М.П. Безналичные расчёты в экономики России. Анализ практики. – М.: АО «Консалтбанкир», 1997. –с.5. [1],[2]
6. Райзберг Б.А., Лозовский Л.Ш., Стародубцева Е.Б. Современный экономический словарь. – М.: Инфра-М, 2000. – с. 288.
7. Борисов А.Б. Большой экономический словарь. – М.: Книжный мир, 2003. – с. 895. [3]
8. Косой А.М. Платежный оборот: исследование и рекомендации. – М.: Финансы и статистика, 2005. – 264 с. [4]
9. Достов В.Л., Шуст П.М., Валинурова А.А., Пухов А.В. (2012) Электронные финансы. Мифы и реальность/ -М.:КНОРУС: ЦИПСИР, -232 с.
10. Платежные и расчетные системы. Международный опыт. Инновации в розничных платежах. Выпуск 43. Выпуск подготовлен Департаментом национальной платежной системы Банка России. - С.8 (www.cbr.ru)
11. Рахимова Х.У. (2016) Нақд пулсиз ҳисоб-китоблар ва тўлов тизими. Ўқув қўлланма. - Т.: Молия. - 299 б.
12. Рахимова Х.У. (2017) Электронная коммерция в Узбекистане: состояние, проблемы и пути развития. - Т.: Молия. - 111 б.
13. Taraqqiyot.uz сайти <http://taraqqiyot.uz/2018-yil-faol-tadbirkorlik-innovatsion-goyalar-va-tehnologiyalarni-k-ullab-k-uvvatlash-yili>

Copyright: © 2024 by the authors. This work is licensed under a Creative Commons Attribution-4.0 International License (CC - BY 4.0)

